

Aleksander Łucki

Autograf "Posłania do braci wygnańców"

Pamiętnik Literacki : czasopismo kwartalne poświęcone historii i krytyce
literatury polskiej 13/1/4, 367-372

1914/1915

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

operari non erubescitis. Emendate igitur uitam et emendabo uerba, quiescite agere perverse, et ego quiescam mala Vestra vobis improperare.

A ty wierny á krześcianski czytelniku zówzdzięczne przimi pracę tę moją. Gdzież tego życze, ábi Bog to w tobie utwierdzał co zaccąć raczył ku chwale swey AMEN.

Wydał

Tadeusz Grabowski.

Autograf „*Posłania do braci wygnańców*“.

Pisane w ostatnich miesiącach życia Brodzińskiego, *Posłanie* do-
czekało się druku dopiero w kilka lat po śmierci poety, a miano-
wicie po raz pierwszy w 1838 r., wydane bezimiennie pt.: *Poselstwo
z ziemi ucisku do synów jej w rozproszeniu*; wydawca podpisany
tylko pierwszemi literami, S(tefan) W(itwicky)¹⁾ ostrzegał sam w przed-
mowie o pewnych zmianach oraz opuszczeniach, poczynionych w tekście
z zasięgnięciem porady jednego z przyjaciół, „na którego sąd... samby
autor chętnie się spuścił.“²⁾

Po raz drugi wydrukowany został powyższy utwór w r. 1850
pt. *Posłanie do braci wygnańców*³⁾ (wraz z *Mową o narodowości
Polaków*) — z wymienieniem autora, oraz wydawcy (J. B. Zaleskiego),
który w przedmowie dał ogólną charakterystykę poety i utworu. Edycja
ta Zaleskiego, zawierająca w porównaniu z pierwszą szereg poważnych
zmian a zwłaszcza uzupełnień, stała się podstawą wszystkich później-
szych, będących jej przedrukami, a więc z r. 1861 (w Paryżu),
z 1867 (w Paryżu — jako nr. 3. Biblioteki ludowej polskiej, wydawa-
nej przez p. Władysława Mickiewicza) oraz z r. 1879 (we Lwowie —
jako nr. 52. Biblioteki Mrówki)⁴⁾. Wydania opartego na autografie
nikt już później nie podjął, edycje zbiorowe dzieł Brodzińskiego
(10-tomowe Chodźki, 8-tomowe Kraszewskiego) utworu tego zgoła nie
zamieściły.

Wobec takiego stanu rzeczy pożądanem było dotrzeć do auto-
grafu i porównać z nim owe dwa zasadnicze wydania (Witwickiego
i Zaleskiego), różniące się między sobą tak znacznie, już od samego
tytułu poczynawszy. Autograf, który Brodziński na krótko przed swym
zgonem przesał Witwickiemu, dostał się z kolei po śmierci tegoż wraz
z innymi papierami J. B. Zaleskiemu i do dziś dnia znajduje się

¹⁾ *Bibliografia Estreichera* podaje mylnie jako wydawcę już tej
pierwszej edycji z 1838 r. Zaleskiego, a pomyłka ta powtarza się u kilku
krytyków piszących o Brodzińskim.

²⁾ Tj. Adama Mickiewicza.

³⁾ W przedmowie zaś czytamy tytuł cokolwiek zmieniony: „*Posła-
nie do braci na wygnaniu*“.

⁴⁾ P. *Bibliografia Estreichera*.

w archiwum rodziny Zaleskich w Paryżu; możliwość swobodnego przestudyowania go zawdzięczam uprzejmości Pana Dyonizego Zaleskiego, któremu też na tem miejscu składam gorące podziękowanie.

* * *

Rękopis składa się z 30 stron (tj. 7 arkusików i jednej kartki⁵⁾ papieru listowego, żółtawego, bardzo cienkiego i przezroczystego, ze znakiem wodnym „IW HATMAN“, formatu 21,8×12,8 cm. Na pierwszej stronie u góry na prawo znajduje się tytuł: *Posłanie do BBci wygnańców*⁶⁾, pod nim zaś motto, ów znany czterowiersz „Palmą Chrystus obdarzył narody zbawione...“; str. 2-ga jest nie zapisana, na 3-ciej zaś od samej góry zaczyna się tekst, ciągnący się przez wszystkie następne niemal bez przerwy. Odstępów większych, oznaczających nowy ustęp, można w autografie zauważyć tylko pięć⁷⁾, również zaś i *a linea* jest bardzo niewiele; niekiedy jednak między zdaniem następującym po sobie bez przerwy, dawał Brodziński znak \angle , na początku zaś 2-go arkusza dopisał objaśnienie: „Znak \angle oznacza wie się *a capite*.“⁸⁾ W kilku miejscach obserwujemy zmianę pióra czy też przerwę w pisaniu, zaczyna się bowiem pismo nieco odmienne, cieńszem piórem.⁹⁾ W całym rękopisie zachowany jest margines szerokości około 3 cm., po lewej ręce na stronicach nieparzystych, po prawej na parzystych. Na ostatniej stronie poniżej końcowego wiersza tekstu znajduje się na marginesie dopisek ręką Brodzińskiego: „anonyme!!!“¹⁰⁾, nadto zaś (innem piemem) nad dopiskiem słowa: „do druku“, a pod nim „z prośbą nie powiadać nikomu jak, kiedy i skąd przysłane.“¹¹⁾

Poszczególne arkusze, nie wyłączając i luźnej kartki, ponumerował Brodziński cyframi arabskimi, jednakże dopiero od drugiego arku-

⁵⁾ Znajduje się ona między arkuszem 4-tym a 5-tym.

⁶⁾ Tytuł w autografie podkreślony; ostatni wyraz bardzo nieczytelny.

⁷⁾ A mianowicie z początkiem 2-go, 4-go, 5-go i 7-go arkusza, nadto w połowie 1-szej strony 6-go arkusza; nowe ustępy zaczynają się od wyrazów: „Już to nie pierwszej wędrowce“... (w druku str. 4); „Chodzę z myślami“... (str. 18); „Któż dotąd prześledził“... (str. 25); „Powrośtem opasani“... (str. 30); „Kto dziś błędy tylko“... (str. 35).

⁸⁾ Wyrazy „a capite“ w autografie podkreślone.

⁹⁾ A więc osiem początkowych wierszy na str. 3-iej pisanych jest piórem cienkiem, dalszy zaś tekst oraz tytuł i motto na str. 1-iej piórem grubszem; pismo nowem piórem zaczyna się w czterech wypadkach tam, gdzie Brodziński zaznaczył nowy ustęp (p. wyżej str. 4, 18, 25, 30), nadto zaś na str. 9 w. 1 (w druku) od słów: „że za powodem naszym“...; str. 34 w. 24: „Alboż nie tak“...; wreszcie zdanie na str. 35—6, będące w autografie przypiskiem na marginesie, napisane jest grubszem piórem, niż tekst, do którego należy.

¹⁰⁾ W autografie podkreślony.

¹¹⁾ Słowa te dopisał zapewne ktoś z otoczenia poety, gdy ten już ciężko chory wysyłał autograf do Paryża; przypuszczenie, że napisał je Witwicki, odsyłając rękopis do drukarni Jełowickiego, nie byłoby trafne, gdyż wobec wielkich zmian w druku, n e zaznaczonych wcale w autografie, można twierdzić na pewno, że druku z 1838 r. dokonano z odpisu, a nie wprost z autografu.

sza począwszy¹²⁾). Okoliczność ta łącznie z wspomnianym jnż wyżej faktem, że objaśnienie co do *a capite* wypisane jest na początku 2-go arkusza, oraz, że w tem miejscu zaczyna się inne pismo, niż w arkuszu 1-szym, pozwala na domysł, że tutaj był pierwotny początek rękopisu, zaś tekst 1-szego arkusza, stanowiący istotnie rodzaj wstępu, dodał Brodziński później.

Pismo w całym rękopisie drobne, bardzo ścięśnione, po czterdzieści kilka wierszy na stronę, często mało czytelne, pełne przekreśleń oraz dopisków na marginesie, świadczy wymownie, że Brodziński utwór ten raczej improwizował, niż układał; mówił o tem już Zaleski w przedmowie do swej edycji: „Brodziński zaimprovizował jednym tchem swój *Śpiew łabędzi*, mażąc, to dopisując po bokach stronic, rwące się na jaw z głębi duszy myśli, to uczucia patriotyty Chrześcijanina. Widno tam w każdym niemal wierszu, jak pracował zbołałemi wnętrzościami, rozmodlony, rozplakany w duchu, a przeczuwający, że pisze testament swój i pożegnanie dla braci na tułactwie: toć znać jeszcze w manuskrypcie ślady świętych łez, co omoczyły papier i pozalawały wyrazy“...

W takim stanie znajdował się rękopis, wysłany przez Brodzińskiego do Paryża, należy jednak dodać jeszcze kilka słów o dopiskach i drobnych zmianach — zresztą czysto zewnętrznych i nie naruszających zgoła samego tekstu — poczynionych w nim obcą ręką.

O dopisku na samym końcu tekstu wspomniałem już wyżej; pozatem w wielu miejscach zaznaczono w rękopisie czerwonym ołówkiem, że należy drukować *a linea* (za pomocą kreski poziomej) lub zrobić większy odstęp (krzyżyk); również czerwonym ołówkiem dodano na str. 25 w. 22 na końcu zdania pytańnik. Dopiski te poczynił zapewne Witwicki, gdyż uwzględniła je już edycja z 1838 r., nie pochodzą zaś od Brodzińskiego, który *a linea* oznaczał, jak już wiemy, innym znakiem i atramentem. Wreszcie w r. 1858 Zaleski odciął górną połowę pierwszej kartki rękopisu, zawierającą tytuł i motto i ofiarował je pannie Michalinie Dziekońskiej, dopisawszy pod wierszem Brodzińskiego następującą dedykację: „Miłej i kochanej przyjaciółce rodziny mojej pannie Michalinie Dziekońskiej do zbioru autografów jej daję w odcinku z rękopisu znajdującego się u mnie po czcigodnym i serdecznym naszym Kazimierzu Brodzińskim, tytuł i godło nieśmiertelnego Jego dzieła. W Fontainebleau dnia 6 stycznia 1858 r. — Józef Bohdan Zaleski“. Panna Dziekońska przepisała wtedy tytuł i godło na pozostałej w rękopisie, dolnej części karty i dodała objaśnienie: „Tytuł ten do dzieła Kazimierza Brodzińskiego w odcinku z rękopisu jego, jest u mnie. Danym mi został na drogą i wielce szanowną pamiątkę, przez pana J. Bohdana Zaleskiego dnia 6-go stycznia 1858-go roku w Fontainebleau — Michalina Dziekońska“. Odcięta kartka znajduje się jednak dzisiaj znowu

¹²⁾ Tak więc arkusz 1-szy nie ma cyfry, 2-gi oznaczony jest jedynką itd., kartka luźna piątka, arkusz ostatni siódemka.

w rękopisie, a wróciła doń w r. 1890, jak świadczy dopisek (pod powyższym objaśnieniem): „Zwrócony został mi przez panią Michalinę Zaleską z domu Dziekońską¹³⁾ 12 kwietnia 1890 r. w Paryżu — Dyonizy Zaleski.“

* * *

Przystępując teraz do porównania rękopisu z edycjami, należy zaznaczyć ogólnie, że u Witwickiego tekst traktowany jest zupełnie samowolnie, stale zmieniany, poprawiany (poczawszy od samego tytułu, zmienionego zupełnie bezpodstawnie); nadto szereg ustępów — nieraz i dłuższych — został zupełnie opuszczony. Nad zmianami temi niema powodu tutaj się zatrzymywać, zwłaszcza, że wyobrażenia nabrać o nich można i bez autografu, przy pomocy edycji Zaleskiego.

Edycja ta wprawdzie także nie jest zupełnie wierna, ale zmiany w niej poczynione są — prócz kilku wyjątków — drobne i bez znaczenia. Tłómaczą się one w znacznej części tem, że rękopis był właściwie brulionem, zawierającym dużo pomyłek, opuszczeń itp.; wobec śmierci autora Zaleski uważał się za uprawnionego do zastąpienia go i dokonania pewnych poprawek, udoskonalenia tekstu pod względem stylistycznym; że zaś nie sporządził wydania krytycznego, więc o zmianach tych nie wspomniał w przedmowie ani w odsyłaczach.

Mimo dokładnego porównania tekstów, nie będę tutaj wyliczał wszystkich odmianek obojętnych, raczej opiszę ich rodzaje, grupy, jakie można wśród nich wyróżnić — wymienię zaś tylko zmiany ważniejsze, gdzie umyślnie czy przypadkowo został zmieniony, dodany czy usunięty jakiś wyraz w tekście.

Zaczynam od opisanie zmian najdrobniejszych, a więc w zakresie interpunkcji; zmienioną została ona całkowicie: nie tylko dodano znaki pisarskie, gdzie ich brakowało, ale i na odwrót — usunięto w wielu miejscach znaki przez Brodzińskiego wprowadzone; dzięki takim zmianom interpunkcji powstały na str. 34, w. 12—19¹⁴⁾ dwa zdania, w miejsce jednego w manuskrypcie, na odwrót zaś na str. 46, w. 24—27 jedno z dwóch. Wspomniałem już wyżej, że jeszcze Witwicki pomnożył znacznie w rękopisie ilość *a linea* i odstępów; otóż Zaleski zachował je w swej edycji wszystkie, zarówno Brodzińskiego jak i Witwickiego, z pominięciem tylko w jednym wypadku (str. 14, w. 23) *a linea* zaznaczonego przez Brodzińskiego.

Zmiany pisowni są tylko drobne: „e“ zamiast „é“ i na odwrót, „é“ zamiast „y“, „ś“, „ć“ zamiast „s“, „c“ itp. Poprawiono też błędy Brodzińskiego z pośpiechu wynikłe: str. 17 w. 5 „północ“ zamiast „pułnoc“; str. 11 w. 1 „najeżonych“ zamiast „najerzonych“; str. 20

¹³⁾ Panna Michalina Dziekońska wyszła za mąż za p. Bronisława Zaleskiego, imiennika poety.

¹⁴⁾ Cytowane liczby stron i wierszy odnoszą się stale do edycji Zaleskiego z 1850 r.

w. 9 „ścieżkach“ zamiast „ścieszkach“; str. 37 w. 11 „ohydzać“ zamiast „ochydzać“; str. 46 w. 26 „ohydnych“ zamiast „ochydnych“. Bez ostrzeżenia uzupełniano litery czy zgłoski wypuszczone przez pomyłkę, w ten sam sposób dokonano też konjektur w wyrazach nieczytelnych, skróconych itp.

Dowolność objawia się również w używaniu liter wielkich i małych, np. w druku „Boski“, „Pański“, w rękopisie zaś „boski“, „pański“ i na odwrót w druku „polski“, „szatan“, w rękopisie „Polski“, „Szatan“; wyrazy w rękopisie skrócone, wydrukowane są *in extenso* np.: „Rzeczpospolita“, „ojczyzna“, „Święty“ (u Brodzińskiego: „Rps“, „ojcz“, „S“); cyfry arabskie zamienione na rzymskie lub na wyrazy np. „dziesięć“, „XIX“ (w rękopisie „10“, „19“).

Niekiedy przestawione zostały dwa wyrazy obok siebie stojące; są to pomyłki druku bez znaczenia; ale w dwóch wypadkach przedstawiono całe zdania, a mianowicie 1-sze zdanie na str. 18-iej powinno być przed ostatniem na str. 17-iej, zaś na str. 20 zdanie ostatnie wyprzedzać przedostatnie.

Wyrazy czy całe ustępy dopisane na marginesie włączone są w druku do tekstu, w miejscu wskazanem przez Brodzińskiego odsyłaczem, ale bez ostrzeżenia, że był to dopisek; w jednym tylko miejscu pominięto dopisek a raczej notatkę niedokończoną (na str. 5 na marginesie obok wierszy 22—24 „dusza i ciało — ciała zmartwych“).

Wszystkie wyrazy czy zdania przekreślone (lub przepisane) w tekście przez Brodzińskiego — są w druku zupełnie pominięte bez żadnego ostrzeżenia, — zamiast nich zaś wydrukowano poprawki poczynione w dalszym ciągu tekstu, nad wyrazami, na nich lub wreszcie na marginesie. Treść zdań przekreślonych zazwyczaj powtórzona była przez Brodzińskiego (w innej formie) w dalszym tekście czy w poprawce, ale w kilku wypadkach myśl zawarta w wyrazach przekreślonych nie została już w dalszym ciągu podjęta; oto owe ustępy skreślone: na str. 16 między w. 12 a 13: „Widzieliście w końcu fałszywe przeciw sobie świadectwa, wytrwaliście niewinni w męczeństwie“; str. 19 w. 7 (po wyrazie „matkę“): „bo sumienie i sławę swą strujesz“; str. 32 między w. 6 a 7: „We wszystkich modłach i obrządkach bądźmy nie tylko“; str. 33, w. 14 (po wyrazie „ojczyzny“): „niech będzie w tobie jak godność Twoja jest w niej“; str. 35, w. 4 (po wyrazie „obudza?“): „Alboż nie równie do przeszłości należy wspomnienie lat twych dziecinnych jako lat dziecinnych narodu i ludzkości.“

Pozostaje jeszcze wymienić wypadki, w których jeden lub kilka wyrazów zostało zmienionych, usuniętych lub dopisanych. W trzech miejscach mamy do czynienia ze świadomym zmodyfikowaniem tekstu pod względem jego znaczenia: na str. 17 w. 5—6 wydrukowano: „Oni (Polacy) go (Kościoła) jedni na północy nie opuścili w złym razie, choć został od innych *opuszczonym*“ — zaś u Brodzińskiego czytamy: „...opuszczonym i opuszczenia godnym“.; str. 30 w. 26—27: „Jagiello... pierwszy na północy apostoł *bezorężny*“ — w rękopisie zaś „...bez-

bronny“; str. 31 w. 21—22: „ufajmy, że jesteśmy w adwencie *odrodzenia* świata“ — a w ręk. „...zbawienia...“¹⁵⁾

W innych wypadkach zmiany są jużto poprawkami stylistycznymi¹⁶⁾, jużto pomyłkami druku; wyliczając je tutaj — kładę stale na 1-szem miejscu tekst drukowany, na 2-giem rękopiśmienny:

str. 8 w. 16: ku — w; str. 9 w. 10: ciemżeni — ciemżone; str. 10 w. 12: z każdą burzą — od każdej burzy; w. 15: niepojęty — niepożyty; w. 24: do celu dobrego — do celu¹⁷⁾; str. 12 w. 8: rodzinnym — rodzimym; w. 14: kraju — krain; w. 15: drugim — drugiej; str. 13 w. 19; z miłością — miłością¹⁸⁾; str. 14 w. 6: królów i hetmanów — królów¹⁹⁾; str. 15 w. 22: ziemię — ziemię; w. 25: nim — niem; str. 16 w. 22 w rządzących — z rządzącymi; str. 17 w. 18: chce — chciał; str. 18 w. 4: się — je; w. 10: zawodziły — zwodziły; str. 19 w. 10: okradł — okradał; w. 16: słowa — słowo; str. 21 w. 2: jeżelibyście — jeślibyście: w. 15—16; szlachetnością — szlachetność; str. 22 w. 3: kiedy — kiedyś; str. 23 w. 10—11: Jerozolimie — Jerozolimy; str. 24 w. 12: młyński — młyńskie; str. 25 w. 7: patrzali — patrzyli; w. 8: zarobili — zarobił; w. 14: dla — ku; str. 26 w. 2: wznoszenia się — wznoszenia; w. 5: wtęchles — wtęchłość; str. 27 w. 21: tej — twej; str. 28 w. 14: zohydzeni — zohydzone; str. 29 w. 10: którego — który; str. 31 w. 8: ziarno — ziarna; w. 20: zarazem — razem; str. 33 w. 25: już — jest; str. 34 w. 14: bo nikt — nikt; w. 21: a morze — morze; w. 34: jest — się; str. 35 w. 3: niejako senne zamglone — niejaki senne bardzo zamglone; str. 38 w. 10: życia — i życia; str. 39 w. 1: waszych — naszych; str. 46 w. 19: ku — i ku; str. 49 w. 5: dzieł — do dzieł.

Paryż.

Aleksander Łucki.

Dwa listy Seweryna Goszczyńskiego.

W rękopisach Biblioteki Jagiellońskiej pod nrem 3685 mieszczącym korespondencję J. N. Janowskiego, oraz pod nrem 3755, na który składa się kilkanaście autografów, znajdują się dwa nieznanne listy Seweryna Goszczyńskiego, które poniżej podaję. Listy te pochodzą z 1839 roku. Pierwszy został napisany do J. N. Janowskiego w kilka dni po przy-

¹⁵⁾ Zmiany te we wszystkich trzech wypadkach poczynił już Witwicki w 1838 r., Zaleski zaś tylko je zaaprobował, zmieniając nieco ostatnią poprawkę (u Witwickiego było: „...*odnowienia* świata“).

¹⁶⁾ Poprawki widocznych pomyłek Brodzińskiego pomijamy, wspomnieliśmy o nich już wyżej.

¹⁷⁾ Po wyrazie tym następuje w rękopisie wyraz rozpoczęty lecz przekreślony: „zgd“.

¹⁸⁾ „z“ zostało w rękopisie przekreślone.

¹⁹⁾ W rękopisie są wprawdzie także wyrazy: „i hetmanów“, lecz przekreślone.